

Metafizički patos i teorija birokracije

Dr Alvin Gouldner

Polemika usredotočuje pažnju na razlike između dva stajališta, a zanemaruje njihov kontinuitet i ono u čemu se oni približuju. Ni jedan moderan spor nije ovo bolje pokazao od spora između pobornika kapitalizma i socijalizma. Svako od ovih stajališta, naime, nastoji da se odredi u protustavu prema drugom tako da ih čak i neangažirani promatrači, ma koliko rijedak bio, vjerovatno shvaća kao dva potpuno različita sistema.

Uvijek su, međutim, postojali i oni koji su prigovarali ovako oštrom suprotstavljanju socijalizma i kapitalizma i koji su, naprotiv, naglašavali da između njih postoje i značajne sličnosti. Jedan od njih je bio i francuski sociolog Emile Durkheim koji je smatrao da socijalizam poput kapitalizma u sebi sadrži jednu pretjeranu brigu oko ekonomskih interesa. Durkheim je tvrdio da ekonomske preokupacije stoje u središtu pažnje kako u socijalističkim, tako i u kapitalističkim društvima. Po Durkheimovom mišljenju ni kapitalizam ni socijalizam ne smatraju potrebnim da obuzdaju materijalističke ciljeve i ni jedan od njih ne podređuje novčane interese nekim višim, usmjeravajućim, moralnim normama. Stoga »sa Durkheimovog stajališta« — kako piše Talcott Parsons — »socijalizam i laissez-faire individualizam pripadaju istoj vrsti.«¹⁾

Bertrand Russel je došao do sličnog zaključka na temelju svoje posjete tada novouspostavljenoj Sovjetskoj Republici: »...praktička razlika između socijalizma i kapitalizma nije tako velika kako to pretpostavljaju političari na obe strane. Određene crte pojavit će se u ranijim fazama individualizma kod oba sistema, dok će se druge crte javiti kod oba sistema u njihovim kasnijim fazama.«²⁾

Nedvojbeno je, međutim, da je najistančaniju formulaciju ovog gledišta dao njemački sociolog Max Weber. Za Webera je specifična crta modernog kapitalizma »u racionalnoj organizaciji slobodnog rada«. Težnja za privatnim probicima — primijetio je Weber — bila je dobro poznata i u mnogim ranijim društvima: ono što razlikuje suvremeni kapitalizam, po njegovom mišljenju, leži u osobitoj organizaciji proizvodne jedinice — organizaciji koja je po svojoj biti birokratska. Ovakvo gledište o kapitalizmu »ima jednu značajnu konkretnu konsekvenciju:« — piše Parsons — »suprotno Marxu i većini liberalnih teorija značajno se smanjuju razlike između kapitalizma i socijalizma i naglašava se njihov kontinuitet. Ne samo da socijalistička organizacija ne mijenja središnju činjenicu birokracije, već u velikoj mjeri pojačava njen značaj.«³⁾

1) Talcott Parsons, *The Structure of Social Action*, New York, 1937, p. 341. Durkheimovu vlastitu formulaciju vidi u njegovom djelu *Le Socialisme*, Paris, 1908, naročito poglavlje drugo. Pisac ovog članka priprema engleski prijevod ovog djela.

2) Bertrand Russel and Dora Russel, *Prospects of Industrial Civilization*, New York, 1923, p. 14. Uporedi ovo sa razmatranjem staljinističkog komunizma kod jednog poslijeratnog ruskog emigranta G. F. Achimow, *Die Macht im Hintergrund: Totengraber des Kommunismus*, Ulm, 1950, o kojem se raspravlja kod Hans Gertha i C. W. Millsa, *Character and Social Structure*, New York, 1953, p. 477.

3) Parsons, p. 509. Vidi također interesantno punije razvijanje ovog argumenta primijenjenog na industrijsku organizaciju kod George C. Homans, »Industrial Harmony as a Goal«, U: *Industrial Conflict*, eds. Konrhauser, Dubin, i Ross, New York, 1954.

Dok se Marx prvenstveno bavio uzajamnim odnosima između proizvodnih jedinica, tj. njihovim tržišnim vezama, dotle je Weber usmjerio svoju pažnju na društvene odnose unutar industrijske jedinice. Ako društveni odnosi unutar socijalističkih i kapitalističkih tvornica ostaju u biti slični u tom smislu što su i jedni i drugi birokratski po svojoj prirodi, da li onda — pitao se Weber — socijalistička revolucija donosi mnogo poboljšanja kapitalističkom proleteru?

Ako je Marx tvrdio da radnici čitavog svijeta nemaju što da izgube dižući se na ustanak, Weber je isticao da oni od toga nemaju ništa stvarno ni da dobiju. »Za sada je«, izjavljuje on, »diktatura činovništva a ne radništva u nastupanju.« Kapitalizam i socijalizam se tako postavljaju pod isti pojmovni kišobran — birokraciju — s tom značajnom posljedicom da pitanje izbora između njih gubi mnogo od svog značaja.

Iz ovog razloga se rasprave o birokratskoj organizaciji koje se javljaju kao nasljednici Weberove analize moraju djelomično shvatiti i kao pomjeranje spora oko socijalizma. Weber je jasno pokazao da se pitanja ekonomskih odluka više ne mogu razmatrati odvojeno od upravnih pitanja. Od Weberovog doba na dalje upravne i ekonomske odluke promatraju se kao dvije strane jednog te istog teškog problema. To priznaju čak i socijalisti, bar onda kad nisu opterećeni ortodoksnosću komunističke partije. Oskar Lange je npr. primijetio sa iskrenošću za koju se nadamo da neće biti primoran da je požali da: »... stvarna opasnost za socijalizam jeste opasnost birokratske organizacije ekonomskog života...«⁴⁾

Danas se ponekad smatra da je Weberovo gledište bilo u osnovi anti-socijalističko. Tvrdi se u stvari da Weberovo gledište oduzima životnost mitu sličnoj privlačnosti socijalizma, presušujući njegovu sposobnost da pribere ogromne količine oduševljenja. Weberove teze se, stoga, smatraju »ideologijem« pogodnom za održanje kapitalizma na životu dok se sam Weber naziva »Marxom građanstva«.

Sve ovo može biti doista istina, ali je ipak samo djelomična istina, jer Weberove teorije sijeku u dva pravca, a ne samo u jednom. Ako je tačno da njegova teorija birokracije oduzima polet socijalističkoj ofanzivi, ona u isti mah podriva i otpornost kapitalističkih tvrđava. Ako su socijalizam i kapitalizam slični po tome što su oba birokratska, onda postoji samo malo ko ristiti iz zamjene jedno drugim, ali isto tako i samo malo štete.

Weberovski nazori, promatrani samo sa stajališta njihovih političkih konsekvencija, nisu samo antisocijalistički niti samo antikapitalistički, već su u isti mah i jedno i drugo. U krajnjoj liniji njihova politička krilatica postaje stav: »Prokletstvo na obe vaše kuće«.

Ako se, dakle, Weber mora promatrati kao »ideolog«, on je ideolog ne kontra-revolucije, već kvijetizma i indiferentnosti. Za mnoge intelektualce, koji su izgradili teoriju grupne organizacije na Weberovim temeljima, svijet je lišen svakog izbora te ih ostavlja bez orijentacije i u beznađu.

Arthur Lovejoy, obdareni historičar ideja, oštromno je primijetio da je svaka teorija povezana za ili pak rađa jedan niz osjećanja koje oni koji je usvajaju mogu samo nejasno osjetiti. Lovejoy naziva to »metafizičkim patosom« ideja — patosom koji se »izražava u opisu prirode stvari, u karakterizaciji svijeta kojem se pripada, u terminima koji kao riječi jedne pjesme izazivaju svojim asocijacijama i svojevrsnom empatijom, koju stvaraju, jedno srodno raspoloženje ili obojenost osjećanja.«⁵⁾

Usvajanje jedne teorije uslijed toga često se zbiva posredstvom jednog procesa koji je drukčiji od onog u koji njeni pobornici vjeruju, i to je često od većeg značaja nego što su oni toga svjesni. Do usvajanja jedne teorije može doći zbog toga što je ta teorija u skladu sa raspoloženjem ili duboko ukorijenjenim osjećanjima njenih pobornika više nego samo zbog toga što je ona misaono provjerena i što je njena valjanost utvrđena. Ovo je isto tako tačno za strogu prozu društvenih znanosti kao i za prozračnije metafore stva-

4) Oskar Lange and Fred M. Teylor, On the Economic Theoru of Socialism, ed. Lippincolt. Minneapolis, 1948, p. 109.

5) Arthur Lovejoy, The Great Chain of Being, Cambridge, Mass., 1948, p. 11.

ralačke književnosti, jer svaka od njih ima svoju nijemu privlačnost i svoj vlastiti metafizički patos.

Nadalje oni koji usvajaju jednu teoriju uvijek dobijaju više od onog što su oni izvorno poručili. Mi ne uglavljujemo sa jednom teorijom trgovački ugovor u kojem pristajemo da preuzmемо samu pošiljku intelektualne robe koja je bila izričito i poručena. Mi obično primamo i metafizički patos u koji ta teorija dolazi omotana. Na kraju sama teorija pojačava ili dovodi do istančanih promjena u osjećajnoj strukturi onih koji je usvajaju, a kroz koju oni gledaju na svijet. Tako je to i sa teorijom organizacije. Prilično je paradoksalno, ali upravo neke od onih teorija koje u sebi nose obećanja da će čovjekovo vlastito djelo učiniti razumljivijim njemu samom i podložnije njegovom razumu, u isti mah su prožete i jednim neopipljivim metafizičkim patosom koji usred novih otkrića neopazice protura i misao da je ipak sve izgubljeno, Metafizički patos velikog dijela teorije grupne organizacije upravo je patos pesimizma i fatalizma.

I. Objašnjenje birokracije

Fatalizam teorije organizacije nije nigdje tako očit kao u njenim nastojanjima da objasni porast birokratskog ponašanja. Jedno od lakše osporivih objašnjenja pretpostavlja npr. jednu navodno nepromjenjivu ljudsku prirodu. Tako jedan pisac koji se bavi političkim znanostima primjećuje u jednoj inače zanimljivoj analizi: »Javni službenici su obični smrtnici. Oni posjeduju mane i slabosti koje su svojstvene ljudskoj prirodi. Svatko voli, kako kaže Shakespeare, svoje kratke trenutke vlasti«.

Ovo se, međutim, teško može dovesti u sklad sa čestim žalbama javnih i poslovnih rukovodilaca koji govore da je često teško nagovoriti ljude da se natječu za određene političke položaje ili pak da prihvate posao nadzornika. Izgleda da postoje i ljudi koji ne žude tako za svojim kratkim trenucima vlasti.⁶⁾

U svakom slučaju birokraciju nije moguće objasniti u bilo kojem njenom vidu kao proizvod »ljudske prirode«. Ovakvo objašnjenje, naime, ne može se uhvatiti u koštac sa elementarnom činjenicom da je bilo razdoblja i mjesta sa mnogo birokracije, ali isto tako i razdoblja i mjesta sa malo birokracije. Ostavljajući, međutim, po strani pitanje valjanosti ovog argumenta, njegove praktičke posljedice su ponovo više nego očevidne. Jer, ako birokracija ima svoje korijene u ljudskoj prirodi, tada treba napustiti sve nade u mogućnost da se ona ukloni.

Mnogo ozbiljniji poticaj za pesimizam pružaju one teorije koje objašnjavaju birokraciju kao krajnji proizvod uvećanog opsega i složenosti organizacije. Marshall Dimock i Howard Hyde, npr., u svom izvještaju Privremenom nacionalnom ekonomskom odboru (Temporary National Economic Committee (TNEC)) navode: »Najširi strukturalni uzrok birokracije, bilo u poslovnoj oblasti ili pak u upravi, leži u ogromnom opsegu organizacija. Uz kapital ili financijska sredstva koja se penju na stotine milijuna i bilijuna dolara i osoblje koje dosiže brojke od desetak i stotine hiljada osoba, teško se može izbjeći i nametanje neugodnih crta birokracije.« Max Weber, koji je inače ukazivao na više uzroka porasta birokracije, tumačio ju je isto tako kao posljedicu velikog opsega. Weber, npr., raspravljajući o posvudašnjoj prisutnosti birokratskih oblika, dodaje: »Iste (birokratske) pojave susreću se u velikim kapitalističkim poduzećima; što su ova veća, to je veća i njihova uloga.«⁸⁾ On ističe ulogu veličine, naglašavajući da bi »samo povratak u svakoj oblasti — političkoj, religijskoj, ekonomskoj itd. — na organizacije malog

6) John A. Vieg, »Bureacracy — Fact and Fiction«, U: Elements of Public Administration, ed. Fritz Morstein Marx, New York, 1946, p. 52.

7) Monograph No. 11, Temporary National Economic Committee, Bureacracy and Trusteeship in Large Corporations. Washington, D. C., 1940, p. 36.

8) Max Weber, The Theory of Social and Economic Organization, translated and edited by A. M. Henderson and Talcott Parsons, New York, 1947, p. 334.

opsega omogućio da se izbjegne njen utjecaj.⁹⁾ Uprkos njegovom uzimanju u obzir i drugih mogućih izvora birokracije, ove riječi ipak sugeriraju da je Weber promatrao upravo veličinu organizacije kao presudnog činioca za porast birokracije.

Weberovo isticanje veličine kao ključne determinante porasta birokracije ne zadovoljava iz više razloga. Prvo, postoje povijesni primjeri ljudskih podhvata, vršenih u ogromnim razmjerima, koji ipak nisu bili birokratski u jednom ozbiljnom smislu te riječi.¹⁰⁾ Izgradnja egipatskih piramida pruža nam jedan očit primjer u tom pravcu. Drugo, Weber nije uzimao u razmatranje mogućnost da »veliki opseg« kao takav nije ono što dovodi do birokracije, već da veliki opseg može biti od značaja samo zbog toga što rađa neke druge društvene sile koje pak sa svoje strane dovode do stvaranja birokratskih obrazaca.

U svakoj analizi, istina, postoje uvijek i posredne varijable — ono nepoznato »x« — koje stoje između uzroka i posljedica. Znanstveni napredak dijelom zavisi i od toga da se udaljavamo od grubih uzroka i približavamo onima koji su postojanije vezani za predmet našeg interesiranja. Ovdje se želi naglasiti, prije svega, da, kad onaj koji se bavi društvenim znanostima prihvati »veličinu« kao objašnjavajući faktor, umjesto da se i dalje pita što je to na veličini što dovodi do birokracije, on u stvari donosi jednu analitičku odluku. To nije formulacija koja se neizbježno nameće iz prirode samih podataka.

Značajno je, ipak, da je to odluka koja vodi do crnog pesimizma. Obavijestiti, naime, članove našeg društva da jedini način da se izbjegne bezizglednost birokracije leži u tome da se vratimo natrag u povijest i da zamijenimo velike organizacije za male, po opsegu znači u stvari objaviti praktički nemogućnost da se suprostavimo birokracije. Mnogi ljudi u našem društvu vjeruju čak da »veličina« simbolizira napredak. Kazati im da ona u isti rađa birokraciju, znači postaviti ih pred rogove jedne dileme koji probadaju ma kako se oni okrenuli. Najbezbolniji odgovor u tom slučaju je odustajanje od svake akcije. U temeljima ovog nazora leži svojevrsna Hegelova dijalektika koja promatra »dobro« i »loše« kao nerazdvojno povezane suprotnosti. Birokracija — »loša stvar« — predočuje se kao neizbježna cijena koja se mora platiti za dobre stvari kao što su djelotvornost i izobilje u modernom životu. Jedan naučnik koji se bavi društvenim znanostima postavlja to jasno na ovakav način: »Tehnike tekuće vrpce imaju očite prednosti pred tehnikama uobičajenog zanatstva. Ali, one imaju i svoju cijenu. One povlače za sobom i nametanje jednog reda u toku, utvrđivanje tempa ili ritma operacije i discipline jedne redovne rutine. Utvrđeni red, određeni tempo i pridržavanje rutine — to su ona prava tvar iz koje se birokratizam i sastoji. To čini u isti mah suštinu sistema.«¹¹⁾ Bez obzira da li je to tačno ili ne, malo može biti dvojbe o tome da je to gledište pogodno i odgovara birokratima ako i ne odgovara mnogim drugima.

II. Strukturalni funkcionalisti

Punije razvijanje ovog načina pristupanja birokraciji može se ilustrirati uzimajući u obzir analize industrijske organizacije koje su dali neki »strukturalni funkcionalisti«. To je jedna relativno nova i snažna škola američkih sociologa koja je neposredno izrasla iz učenja Durkheima, Webera i drugih, a svoj najrazrađeniji izraz je našla u djelu Talcotta Parsonsa.

Parsonsove nedavne analize industrijske birokracije su dovoljno značajne da ih se može u cjelosti navesti. »Mađa sa mnogim pojedinačnim izuzecima

9) Ibid., p. 338.

10) Vidi Reinhard Bendix, »Bureaucracy: The Problem and its Settings«, American Sociological Review, vol. 12., pp. 502—7. (Oct. 1947). S druge strane postoje teorijski značajni slučajevi malih organizacija koje su visoko birokratizirane, kao na primjer Boulton i Watt factory u 1775—1805. Ovaj »slučaj potvrđuje činjenicu da birokratizacija industrije nije istovetna sa nedavnim porastom u veličini poslovnih poduzeća«. Reinherd Bendix, »Bureaucracy in Industry«, U: Industrial Conflict, p. 166.

11) Vieg, pp. 5—6.

čanja složene društvene podjele rada i popratnog zahtjeva za povećanje složene organizacije«. On nastavlja: »Temeljni razlog za to leži, razumije se, u tome, što se sa razvijenom diferencijacijom funkcija razvija u isti mah i potreba za detaljnom koordinacijom različitih funkcija; mora postojati složena organizacija nadzora da bi se zajamčilo da je baš tačno prava stvar urađena.

Ubacivanje različitih dijelova u proces na takav način da moderna tekuća vrpca može glatko operirati, zahtijeva složenu organizaciju da bi se osiguralo da ti dijelovi budu pri ruci baš u pravim količinama u pravo vrijeme na pravom mjestu. Jedna od najznačajnijih faza u ovom procesu promjena odnosi se na nužnost formalizacije kad je određeni stupanj složenosti postignut.

Za manje i jednostavnije organizacije tipično je da se njima upravlja uz veliki stupanj partikularizma (tj. ličnih momenata) kod ljudi u upravi u odnosu na njihove potčinjene. Ali, kad se »razmak« između dvije tačke odlučivanja i izvršavanja poveća, i kad se poveća i broj djelujućih jedinica, koje odluke pogađaju, moguće je postići jednoobraznost i usklađivanje samo uz visok stupanj formalizacije.¹²⁾

Na prilično iznenađenje, ovdje se u stvari radi o atavističkom ponovnom javljanju tehnološkog determinizma, koji smatra da osobite birokratske crte — kao što su razvijena podjela rada, složena organizacija i formalizacija — neposredno proizlaze iz tehnološkog razvitka. Ovo je doista oblik tehnološkog determinizma jer se birokracija smatra proizvodom tehnoloških promjena a da se pri tome ne pita za motive i značenja koje ove promjene imaju za ljude koji su tu upleteni i da se ne istražuje nisu li možda tehnološke promjene mogle imati i drukčiji utjecaj na formalnu organizaciju jedne grupe koja bi bila snažno motivirana da proizvodi, te stoga ne bi zahtijevala sasvim neposredan nadzor. Ovo je oblik tehnološkog determinizma jer se alternativna rješenja ne ocjenjuju, niti se smatraju mogućim, a na usklađivanje se gleda kao na nešto što se može postići »jedino putem visokog stupnja formalizacije...«

I ovdje smo ponovo pozvani da izvedemo zaključak da oni koji žele modernu tehnologiju moraju biti spremni da plate cijenu za to u detaljnoj plaćak i zaglupljujućoj podjeli rada.

Sve je to ipak teorijska tapiserija lišena čak i najobičnijeg iskustvenog ukrašavanja. Ali ona je i samo po logičkim razlozima doista nedovoljna. Očito je, naime, da se organizacijski obrasci, kao što su visoka podjela rada, susreću i u oblastima rada u koje je moderna tehnologija malo prodrila. Ovo je u stvari bila tačka koja je i Weberu stvarala teškoće. Ako se, naime, kao što to on tvrdi, birokratski oblici susreću i u dobrotvornim, političkim i religijskim organizacijama a ne samo u industriji, onda se očito oni ne mogu objašnjavati kao posljedica moderne mašinske tehnologije. Pored ovih logičkih razmatranja postoje također i neki iskustveni razlozi koji omogućuju da se adekvatnost Parsonsonove analize stavi pod znak pitanja. Petar Drucker npr. postaje krajnje nesiguran u pogledu neophodnosti detaljne podjele rada kad promatra veliku američku industriju za vrijeme drugog svjetskog rata. (Ovo je ključni momenat za Parsonsov argument jer on smatra da putem povećanja specijalizacije tehnologija izaziva i druge elemente birokratske organizacije). Drucker izlaže to na ovaj način: »Mi smo dolši do spoznaje da nije ni neophodno ni uvijek djelotvorno organizirati svaku masovnu proizvodnju na takav način da se većina radnika ograniči na vršenje jedne i samo jedne od elementarnih manipulacija. Bilo je nemoguće (uslijed ratne nestašice u kvalificiranoj radnoj snazi) organizirati rad na uobičajeni način za tekuću vrpcu u kojem jedan nekvalificirani radnik vrši jednu nekvalificiranu radnju a za njime slijedi drugi nekvalificirani radnik. Čitava radnja je bila razbijena na svoje nekvalificirane sastavne dijelove kao kod rada uz svaku tekuću vrpcu. Zatim su, međutim, nekvalificirani sastavni dijelovi radnje bili ponovo spojeni sa

12) Talcott Parsons, *The Social System*, Glencoe, Illinois, 1951, pp. 507—8. Potcrtavanje je dato.

rezultatom da je jedan nekvalificirani radnik stvarno vršio posao visokokvalificiranog mehaničara — i vršio ga tako pouzdano i djelotvorno kao što su ga vršili i kvalificirani ljudi.«¹³⁾

Ukratko, moderna tehnologija nužno ne zabranjuje i niže stupnjeve specijalizacije od onih koji se normalno susreću u velikoj industriji. Druckerova opažanja moraju na kraju dovesti do pitanja koliki se dio detaljne podjele rada mora uopće pripisati tehnološkim uzrocima. Parsons, međutim, ne uzima u razmatranje druge činioce koji doprinose podjeli rada do krajnjih granica.

Carl Dreyfuss, njemački industrijski sociolog, dao je čitav niz oštroomnih opažanja i hipoteza koje se neposredno tiču ovog pitanja. On piše: »... vještačko usloznavanje poretka položaja... dopušta mnogim namještenicima da osjećaju da pokrivaju visoke položaje i da su u izvjesnoj mjeri nezavisni«. Štaviše, on primjećuje da je složena podjela rada sa svojim neopravdanim diferencijacijama položaja jedan iznad drugog i razgranjavanjem upravo dijametralno suprotna naporima u pravcu racionalizacije.«¹⁴⁾ Dreyfuss drugim riječima ukazuje da se veliki dio današnje složene podjele rada ne može objasniti tehnološkim potrebama, već prije u terminima zadovoljavanja prestiža, »psihičkih prihoda« koje ono vjerojatno daje radnicima.

Prema Dreyfusovim gledištima »detaljna podjela rada« proizlazi također i iz potreba uprave da kontrolira radnike i da postane nezavisna od bilo kojeg posebnog pojedinca ili grupe radnika. Visoka podjela rada, kaže Dreyfuss, znači da »pojedini radnici i namještenici mogu biti zamijenjeni u svakom trenutku.«¹⁵⁾ Na taj način se zavisnost namještenika od poslodavaca uveliko pojačava. Današnjem namješteniku, obučenom samo za jednu osobitu funkciju, daleko je teže naći ponovno zaposlenje nego što je to bilo njegovom prethodniku, čovjeku koji je bio mnogostrano i dobro poslovno obučen te sposoban i pogodan da zauzme čitav niz različitih radnih mjesta.«¹⁶⁾ Slična gledišta susreću se i u nedavnim istraživanjima industrijske organizacije u Yankee Cityu, koja su izvršili W. L. Warner i J. O. Low. »Mada su mašinski procesi bili uvedeni u tvornice cipela prije svega da bi se smanjili troškovi i ubrzala izrada, mašina je sa stajališta uprave poduzeća imala i druge velike prednosti pred živim radnicima — izlažu Werner i Low.

»Pitanja kontrole su pojednostavljena u dva pravca putem mehanizacije: prvo, mašine se lakše kontroliraju od ljudskih bića, i drugo, mehanizacija teži razbijanju društvene solidarnosti radnika koje se tinte lakše da kontrolirati nego što je to bilo moguće onda kad su oni bili u stanju da održavaju bliske društvene odnose za vrijeme rada. Ovi činioci imaju tendenciju da povećaju potčinjenost pojedinačnog radnika upravi. Sa stajališta uprave to su dragocjena sredstva društvene kontrole nad radnicima. Rutinizacija poslova pojednostavljuje isto tako kontrolu nad radnicima i na jedan drugi način. Pojedinaac, naime, danas nema onaj osjećaj sigurnosti koji je stari zanatlija crpio iz svoje osobite tehničke spreme. Današnji radnik je u većini slučajeva svjestan da samo relativno kratko razdoblje obuke štiti njegov posao od velikog broja neobučavanih pojedinaca. Ta činjenica je isto tako poznata i članovima nadzirajuće hijerarhije. Psihološka posljedica ove konsekvencije podjele rada je u tome da ona produbljuje podređeni položaj pojedinog radnika i tjera ga da spremnije prihvati ograničenja svog ponašanja onako kako to zahtijeva nadzirajuća grupa.«¹⁷⁾

Nije ovdje potrebno za svrhe našeg razmatranja rješavati pitanje ovih razlika između Warnera i Dreyfussa, s jedne strane, i Parsonsa, s druge. Ono na što se ipak može ukazati jeste da postoje ozbiljni razlozi da se Parsonsovo stajalište smatra i logički i iskustveno neadekvatnim i da se prizna da se ono, bez znanstvenih razloga koji bi ga primoravali, akomodiralo metafizičkom patosu teorije organizacije koja ne vidi spasa pred birokracijom.

13) Peter Drucker, *Concept of Corporation*, New York, 1946, pp. 183—84.

14) Carl Dreyfuss, *Occupation and Ideology of the Salaried*, trans. Eva Abramovitch, New York, 1938, p. 17.

15) *Ibid.*, p. 75.

16) *Ibid.*, p. 77.

17) W. Lloyd Warner and J. O. Low, *The Social System of the Modern Factory*, New Haven, 1947, pp. 78., 80., 174.

III. Tradicija Michelsa

Postoji jedan drugi izdanak strukturalnih funkcionalista za koji su karakteristične preokupacije oko onih pitanja koje je ostavio u nasljedstvo Robert Michels. Već time taj izdanak je još više bolesno pesimistički obojen od drugih u toj istoj školi. Podsjetimo se da je Michels svoja iskustvena istraživanja usredotočio na socijal-demokratske stranke Evrope pred prvi svjetski rat. On je upravo njih namjerno izabrao jer je htio vidjeti da li nisu i one grupe, koje su se borile za veću slobodu i demokraciju i bile neprijateljski raspoložene prema autoritarizmu, same bile pogođene upravo onim organizacijskim deformacijama kojima su se suprotstavljale.

Michelsovi zaključci bili su formulirani u njegovom »gvozdenom zakonu oligarhije« koji je on tvrdio da je uvijek i svugdje sistem vodstva nespojiv sa najbitnijim postulatima demokracije.¹⁸⁾ Oligarhija, kaže Michels, »proizlazi iz taktičkih i tehničkih nužnosti koje se rađaju iz konsolidiranja svakog discipliniranog političkog agregata...¹⁹⁾ To je proizvod organske nužnosti koja, stoga, pogađa svaku organizaciju bila ona socijalistička ili čak i anarhistička.«²⁰⁾

Zaključujući svoje razmatranje Michels primjećuje sa izrazitom dozom obrambenog patosa: »... nužno je, izgleda, postaviti značajan naglasak na pesimistički aspekt demokracije koje nam nameće povijesno istraživanje...«²¹⁾ »Demokratski tokovi u povijesti slične valovima koji dolaze jedan za drugim. Oni se razbijaju uvijek na istim sprudovima. Ova okrutna igra vjerovatno će se nastaviti bez kraja.«²²⁾

Philip Selznick, usredotočujući svoju pažnju poput Michelsa na očito demokratskoj grupi, istraživao je TVA za koju su mnogi Amerikanci dugo vremena vjerovali da predstavlja razvijeni izraz demokratskih vrijednosti. Selznick, poput Michelsa, uzima kao istinu da »gdje god postoji organizacija, bilo formalno demokratska ili ne, postoji i rascjep između vodstva i vođenih, između izvršilaca i inicijatora. Pojava priklanjanja pred birokratskim direktivama u korporacijama, sindikatima, političkim strankama i zadrugama tako je proširena da ukazuje na temeljnu slabost demokracije.«²³⁾

Selznickovo istraživanje zaključuje da se naglašavanje »decentralizacije« od strane TVA može najbolje razumjeti kao rezultat potreba te agencije da se prilagodi nepovjerljivim lokalnim zajednicama i da se održi u konkurenciji sa starijim vladinim agencijama koje imaju svoje centre u Washingtonu. »Decentralizacija« se promatra kao »jedna aureola koja postaje naročito korisna u onim zemljama u kojima se cijene simboli demokracije.«²⁴⁾ S druge strane, naglašavanje »participacije« od strane TVA objašnjava se kao krilatice koja treba da zadovolji potrebe agencije da preobrazi »jednu neorganiziranu masu građana u pouzdano sredstvo za postizavanje ciljeva uprave...«²⁵⁾

Selznick je kao i Michels impresioniran sličnošću organizacijskih sredstava koje upotrebljavaju različite grupe bile one po ideologiji demokratske ili autoritativne. On tvrdi da »... izgleda postoji kontinuum između dobrovoljnih udruženja koje uspostavlja demokratska (masovna) država — kao što su odbori farmera radi pojačavanja ili kontrole poljoprivredne proizvodnje — i udruženja građana u totalitarnoj (masovnoj) državi. Sredstva korporativizma se doista javljaju kao relativno djelotvorni odgovori na potrebe hvatanja u koštac sa masama te u doba rata upravne tehnike očito demokratskih zemalja i očito totalitarnih zemalja pokazuju tendenciju međusobnog približavanja.«²⁶⁾

18) Robert Michels, *Political Parties*, Glenoee, Ill. 1949, p. 400. Michelsovo djelo je bilo objavljeno prvi put 1915.

19) *Ibid.*, p. 401.

20) *Ibid.*, p. 402.

21) *Ibid.*, p. 405.

22) *Ibid.*, p. 408.

23) Philip Selznick, *TVA and the Grass Roots*, Berkeley and Los Angeles, 1949, p. 9.

24) *Ibid.*, p. 220.

25) *Loc. cit.*

26) *Loc. cit.*

Ljudska akcija u Selznickovoj analizi sadrži u sebi dva niza interesa: to su, prvo, ciljevi kojima se teži i, drugo, organizacijska sredstva putem kojih se ti ciljevi ostvaruju. Ta sredstva su, međutim, nepokorna. Ona, naime, rađaju »potrebe« koje se ne smiju zanemarivati. Ako, stoga, ljudi ustraju u svojim ciljevima, oni moraju zadovoljiti i potrebe svojih vlastitih organizacijskih sredstava. Oni tako postaju vezani isto toliko za svoja sredstva koliko i za svoje ciljeve i »ovo vezivanje može imati nepredviđene posljedice koje dovode do odstupanja od izvornih ciljeva.«²⁷⁾

Zbog ovih razloga organizacijsko ponašanje se mora objašnjavati ne toliko u terminima ciljeva koje administratori svjesno slijede, koliko u terminima organizacijskih »potreba« koje njihovo nastojanje stvara. »Potrebe u pitanju su organizacijske prirode, a ne individualne i one uključuju: sigurnost organizacije kao cjeline u odnosu na društvene sile u njenoj okolini, stabilnost linija autoriteta i komunikacija, stabilnost neformalnih odnosa unutar organizacije, kontinuitet politike i izvora njenog određivanja, homogenost nadzora u pogledu sredstava i uloge organizacije.«²⁸⁾

»Mi smo se općenito trudili«, piše Selznick, »da izrazimo neke od dubljih tendencija koje po svoj prilici kočé demokratske procese. Kao svaka konzervativna ili pesimistička kritika, i ovakvo izražavanje inherentnih problema izgleda da baca sumnju na mogućnost potpunijih demokratskih ostvarenja. Ono doista i baca takvu sumnju. Alternativa je, međutim, pretvaranje demokracije u jedan utopijski pojam koji nije svjestan svojih unutrašnjih opasnosti, te, stoga, nije ni naoružan da se sa njima i suoči.«²⁹⁾ Ovo je, međutim, argument koji počiva na pretpostavkama koje očevitno nisu bjelodane same po sebi već su prihvatljive bez pogovora samo za one koji su skloni njihovom metafizičkom patosu. Uprkos demagogijskim pozivanjima na demokratske simbole, izgleda da postoji veoma malo mjesta u istočnom ili zapadnom svijetu na kojima postoji zbiljska i sadašnja opasnost od »pretvaranja demokracije u jedan utopijski pojam«. To se sigurno ne može očekivati kod klasno svjesne radničke klase Evrope, laburističkih masa Engleske, netutoriranih seljaka Kine, niti kod zbuđenog i često apatičnog američkog izbornog tijela za koje je politika svojevrsna prijava igra koju povremeno oživljuju skandali i istrage. Pa ako je ova ocjena tačna, koga onda treba »oboružavati« ovim znanjem o unutrašnjim opasnostima koje demokracija nosi u sebi? Selznick je zbog izvjesnih razloga odlučio — a da mu to sami podaci nisu nametnuli — da se usredotoči na one momente koji guše i sprečavaju demokratske težnje radije nego na one koje ih jačaju i osnažuju. To je možda i razlog zbog kojeg je on primoran da ponovi Michelsovu apologiju: »Usredotočivši pažnju na strukturalne uvjete koji utječu na ponašanje, mi smo bili usmjereni na potertavanje nužnosti i ograničavanje alternativa koje sistem nameće svojim članovima. To pridaje pesimističke zvukove samoj analizi, jer se značaj takvih činilaca kao što su dobra volja i razum umanjuje.«³⁰⁾

Selznick je izabrao da usredotoči svoju pažnju na ona društvena ograničenja koja osujećuju demokratske težnje, ali je zanemario da uzme u razmatranje one nužnosti koje omogućavaju njihovo ostvarivanje i koje pothranjuju i hrabre »dobru volju« i »razum«. Da li su to, međutim, samo slučajne zgođe i svojevrsni povijesni leptiri koji kroz povijesna zbivanja lepršaju samo sa kratkotrajnom ljepotom? Ili su ipak oni isto tako kao i sve drugo često nepredviđeni proizvodi »stajališta koja smo prihvatili«? Zašto se mora uvijek prešutno pretpostavljati da »nepredviđene posljedice« poništavaju demokratske vrijednosti i da su »loše«? Zašto one ne bi ponekad mogle biti i »dobre«? Zar ne postoje nužnosti koje prisiljavaju ljude da se hrabro drže svojih demokratskih uvjerenja, koje ih primoravaju da budu radije razumni nego slijepi, koje im ne ostavljaju drugi izbor, već da budu ljudi dobre volje radije nego pljačkaši? Zanemarivanje ovih mogućnosti ukazuje na prisustvo jednog patosa koji iskrivljava stvari. Nije to nužnost jedne rigorozne analize, već patos pesimizma koji dovodi do pretpostavke postojanja organizacijskih ogra-

27) Ibid., p. 259.

28) Ibid., p. 252.

29) Ibid., p. 265.

30) Ibid., p. 252.

ničenja koje su pomiješale sve karte protiv demokracije. Jer, kako stvari neposredno stoje, postoje svi razlozi da se pretpostavi da »one dublje tendencije koje po svoj prilici koče demokratske procese« isto tako po svoj prilici slabe i autoritativnu vladavinu. Samo u svjetlu pesimističkog patosa moguće je poraz demokratskih vrijednosti pretpostaviti kao vjerovatan dok se njihova pobjeda može pokazati kao veoma tankočutna stvar, osjetljive i nježne konstitucije i nesigurne ravnoteže.

Kad je npr. Michels govorio o »gvozdenom zakonu oligarhije«, on je vodio računa samo o onim načinima na koje potrebe organizacije koče demokratske mogućnosti. Ali, upravo ona svjedočanstva na koja je on obratio svoju pažnju mogu nam pružiti priliku da formuliramo jedan potpuno suprotan teorem — »gvozdeni zakon demokracije«. Jer, ako čak — kako je Michels vidio — oligarhijski valovi uvijek iznova odnose mostove demokracije, vječno ponavljanje tog može se zbivati jedino zbog toga što ih ljudi uporno i uvijek iznova grade nakon svake poplave. Michels je odlučio da se zadrži samo na jednom aspektu tog procesa, zanemarujući njegovu drugu stranu. Ne može, međutim, postojati gvozdeni zakon oligarhije ako ne postoji gvozdeni zakon demokracije.

To isto se u velikoj mjeri može kazati i za Selznicka. On postavlja izvjesne organizacijske potrebe: potrebu sigurnosti organizacije, potrebu stabilnih linija autoriteta i komunikacija, stabilnih neformalnih odnosa. Međutim, naprema svakoj organizacijskoj potrebi koju Selznick postulira može se postaviti jedna suprotna potreba, zadovoljavanje koje izgleda isto tako neophodno za održavanje same organizacije. Jer, ako organizacija — kako Selznick kaže — mora imati sigurnost u svojoj okolini, tada se očito mora uzeti u obzir i Toynbeeovo opažanje da prevelika sigurnost može biti i zaglupljujuća i podripljujuća. Nasuprot Selznickovoj potrebi sigurnosti, jedan Toynbee bi mogao postaviti potrebu umjerenog izazova ili umjerenе opasnosti.

Slična analiza mogla bi se napraviti i u odnosu na potrebu za homogenošću nazora o sredstvima i ulozi organizacije koju Selznick postulira. Ako, naime, ne postoji i izvjesna heterogenost nazora, gdje onda može organizacija uopće naći oruđa i fleksibilnost koji su joj potrebni da se može uhvatiti u koštac sa promjenama do kojih dolazi u njezinoj okolini? Zar iza Selznickove potrebe za homogenošću u nazorima ne postoji i jedna druga »potreba« — potreba da oni kojima se vlada daju — bar u nekoj mjeri — svoj pristanak onima koji vladaju? Ovo izgleda leži u srži Selznickovih iskustvenih analiza iako je to prikriveno njegovim izjavama teorijskog karaktera na visokoj razini o potrebama organizacije. Ako se sve organizacije moraju prilagoditi potrebi za pristankom, zar time nije u samoj srži organizacije ugrađen velik dio onog što mi smatramo demokracijom? Ovo bi se sad pokazalo kao jedna organizacijska nužnost koja čini svaku oligarhiju i svako razdvajanje onih koji su vođeni ništa manje inherentno nestabilnim od demokratskih organizacija.³¹⁾

Ove suprotne potrebe nisu ništa manje zbiljske i ništa manje važne za organizacijsko ponašanje od onih koje Selznick predlaže. Međutim, one upućuju u jednom različitom pravcu. One su usmjerene na probleme promjena, razvitka, izazivajućih neočekivanih okolnosti, podstičućih i uznemirujućih susreta. Selznickova analiza izgleda kao da implicira da je održanje na životu moguće samo u jednom ledenom stavu u kojem su »sigurnost«, »kontinuitet« i »stabilnost« ključni pojmovi. Izgleda, međutim, da je u najmanju ruku suprotno po svoj prilici tačnije i da je održanje organizacije na životu u jednom takvom stanju upravo nemoguće.

Omotavajući se u velove političke ekonomije XIX stoljeća, neki ljudi koji se bave društvenim znanostima izgleda da su skloni da uskrnu jednu zlokobnu znanost. Neki sociolozi, naime, zamišljali su gvozdeni zakon najam-

31) Vidi Arthur Schweitzer, »Ideological Groups«, U: American Sociological Review, Vol. 9., pp. 415—27. (Aug., 1944), posebno njegovo razmatranje činilaca koji koče oligarhiju. Na primjer, »Rukovodstvo koje koncentriira svu moć u svojim rukama stvara indiferentnost kod svojih funkcionera i simpatizera kao i opadanje članstva organizacije. Ovaj proces sužavanja, koji ugrožava poziciju vođa jeste najbolja zaštita od navodno neizbježnog gvozdenog zakona oligarhije«. (p. 419.). Veliki dio istraživanja koje izvire iz Lewinove tradicije izgleda da pridaje uvjerljivost ovom zaključku.

nine koji je tvrdio da radnici nikad ne mogu poboljšati svoj materijalni životni standard gvozdenim zakonom oligarhije koji objavljuje da ljudi ne mogu poboljšati svoj politički standard života. Ispletene u velikoj mjeri iz teorijskog sukna, velik dio rasprava o birokraciji i organizacijskim potrebama kao da je razapeo platno na koje su neki intelektualci projicirali svoje vlastito beznađe i pesimizam, pojačavajući time beznađe drugih. Ovakvo stanje možda se može ilustrirati putem jedne analogije. Dječja paraliza je, naime, godinama ubijala i sakatila veliki broj ljudi. Isto tako godinama i godinama su liječnici, biolozi i hemičari tražili uzroke i lijek toj bolesti. Zamislimo kakva bi bila reakcija javnosti kad bi ovi učenjaci objavili, umjesto da izvijeste o svojim najnovijim vakcinama, slijedeće saopćenje: »Mi nismo došli do bilo kakvog zaključka u pogledu uzročnika bolesti, niti je pak naše istraživanje otkrilo odbranu od nje. Javnost izgleda da pati od perfekcionističkih težnji za zdravljem bez ikakve mrlje. Ona izgleda gaji utopijske iluzije u mogućnost besmrtnosti. I upravo tu, a ne u samoj bolesti, leži opasnost protiv koje javnost treba oboružati. Mi se, naime, moramo podsjetiti da ljudsko biće nije besmrtno i da je njegovo životno doba uslijed određenih razloga ograničeno«. Vjerovatno je da bi s pravom takvi učenjaci bili ukoreni zbog toga što su uzeli na sebe prerogative i funkcije svećenika.

Ovo, međutim, izgleda da leži usporedno onom načinu na koji neki ljudi koji se bave društvenim znanostima pristupaju izučavanju organizacijske patologije. Umjesto da kažu ljudima kako se birokracija može oslabiti, oni naglašavaju da je ona neizbježna. Umjesto da objasne kako se demokratski obrasci mogu u izvjesnoj mjeri ojačati i proširiti, oni nas upozoravaju da demokracija ne može biti savršena. Umjesto da kontroliraju samu bolest, oni nam sugeriraju da smo opsjednuti ili, pristojnije rečeno, neizlječivi romantići jer se nadamo da se ona može kontrolirati. Umjesto da preuzmu odgovornost kao realistički kliničari, koji teže unapređivanju demokratskih mogućnosti gdje to god mogu, mnogi ljudi koji se bave društvenim znanostima postali su mrtvozornici, previše spremni da pokopaju sve nade ljudi.³²⁾

BILJESKA O PISCU

Alvin W. Gouldner, čija se studija ovdje objavljuje u prijevodu, predstavlja neosporno jednu od značajnijih i zanimljivijih ličnosti u mlađoj generaciji suvremenih američkih sociologa — generaciji koja se s dosta razloga može nazvati post-Parsonsovskom i post-Mertonovskom prema temeljnim značajkama onog misaonog svijeta u odnosu na koji se ona prije svega orijentira i nastoji odrediti.

Formiravši se na Kolumbijskom sveučilištu u New-Yorku pod neposrednim utjecajem R. K. Mertona, A. W. Gouldner se ubrzo pokazao kao samostalan i originalan mislilac koji je najveći dio svojih vlastitih teorijskih nastojanja posvetio upravo kritičkom ispitivanju nekih temeljnih teorijskih gledišta snažno zastupljenih u misaonom svijetu onih mislilaca koji su na njegovo formiranje djelovali. U tim nastojanjima posebno mjesto pripada kritičkom ispitivanju nekih temeljnih nazora sociološkog funkcionalizma i posebno suvremene strukturalno-funkcionalne analize koja je svoj teorijski najrazvijeniji izraz našla u djelu T. Parsonsa. Pri tome, Gouldnerova nastojanja pokazuju jasno da on svijet Marxove misli ne isključuje iz svog vidokruga niti ga pak reducira na nešto samo marginalno i bez većeg suvremenog značaja, kako se to zna veoma često dogoditi u suvremenoj američkoj sociologiji. Njegova vlastita misao crpi značajan dio svojih podsticaja i inspiracija iz Marxovog misaonog djela te se njegov kritički razgovor sa suvremenom strukturalno-funkcionalnom analizom odvija dijelom i

32) Mi smo nastojali razviti pozitivne implikacije ovog pristupa birokratskoj organizaciji u *Patterns of Industrial Bureaucracy*, Glencoe, Ill., 1954.

u znaku Marxa i onih napetosti koje se javljaju kad se Marxova misao postavi nasuprot suvremenom funkcionalizmu.

Gouldnerove teorijske studije pokazuju se kao kritičko razmatranje nekih temeljnih problema suvremene sociološke teorije. U njima se raspravlja o prirodi sociologije kao znanosti i o njevoj ulozi; u njima se razmatraju problemi kao što npr. o konstrukciji modela društvenog odnosa kao elementarne jedinice teorijske analize, o modelu društvenog sistema i odnosa cjeline sistema i njegovih sastavnih dijelova, o pitanju međusobne zavisnosti i uzajamnog utjecaja različitih užih dijelova društva jedan na drugog te njihovog relativnog značaja za konstituiranje temeljne društvene strukture, o pitanju odnosa tzv. teorija faktora i sistemskih teorija, o pitanju osnovnog modela u teoriji organizacije, tj. odnosa modela prirodne organizacije i racionalne organizacije, o problemu birokratizacije itd. Njegova teorijska nastojanja razvijaju se u vidu svojevrsnog kritičkog razgovora u kojem se kao glavni sugovornici javljaju ne samo Parsons i Merton, Marx i Malinowski, već i Saint-Simon i Comte, Durkheim i M. Weber iz ideja iz kojih Gouldner nastoji izvući dragocjene elemente za daljnji razvitak suvremene sociološke teorije te posebno za prevladavanje onih jednostranosti koje danas tu teoriju karakteriziraju. Pored toga, za Gouldnerova nastojanja značajno je što se ne kreću samo na razini čisto teorijskih razmatranja već nastoje ostvariti sintezu teorijskog razmatranja i iskustvenog istraživanja putem kojeg se ispituje osnovanost teorijskih stavova i traži odgovore na određena teorijska pitanja. I na tlu iskustvenog istraživanja Gouldner teži unapređivanju suvremene istraživačke prakse nastojeći iskoristiti suvremene mogućnosti za iskustveni zahvat i u one veoma značajne probleme za koje sociologija ranije nije bila opremljena, da ih i na iskustveni način istražuje. O ovom Gouldnerovom nastojanju posebno svjedoči njegov spis »Technology and the Moral Order«.

A. W. Gouldner se očito odvajava od vladajuće struje u suvremenoj američkoj sociologiji. O tome rječito govore njegove vlastite ocjene stanja u toj sociologiji kao i činjenica da je surađivao u zbornicima »The New Sociology« i »Sociology on Trial«, posvećenim uspomeni C. W. Millsa i inspiriranim kritičkim duhom Millsove sociologije. Gouldner se, naime, svjesno nastoji distingvirati od vladajuće struje u suvremenoj američkoj sociologiji kojoj prigovara da teži akomodaciji postojećim američkim društvenim institucijama i obrascima i lišavanju sociološke analize svakog kritičkog društvenog impulsa. On se od te struje razlikuje svojom vizijom sociologije i njene društvene uloge. Ta vizija nosi u sebi snažno izražene crte jedne angažirane, kritičke, praktički usmjerene i humanistički obojene sociologije.

Gouldner odbacuje poznatu tezu o sociologiji kao znanosti koja je slobodna od vrijednosti — tezu za koju su svi današnji mogućnici u sociologiji, kako on kaže, stvorili prešutan savez da vežu sociologije kao za jednu dogmu.¹⁾ Ova teza služi vladajućoj struji u suvremenoj američkoj sociologiji kao teorijska podloga za radikalni raskid s klasičnom tradicijom kritičkih intelektualaca koji su već od Sokratovog vremena smatrali da je zadatak društvene misli da kritički ispituje postojeće društvene institucije i obrasce. Ta teza je poslužila i kao osnova veoma snažno izraženoj tendenciji u suvremenoj američkoj sociologiji ka profesionalizaciji sociologije i pretvaranju sociologa u jednu vrst specijalista i tehničara koji su spremni da svakom ponude svoje usluge.

Gouldner, istina, priznaje da je teza o sociologiji kao znanosti slobodnoj od vrijednosti u varijanti M. Webera izvršila pozitivni utjecaj na razvitak sociološke teorijske misli, ali on u isti mah ukazuje i na njene slabosti. Po njegovu mišljenju, prije svega, sociologija koja je doista slobodna od svih vrijednosnih elemenata predstavlja običan mit. Sociolog, naime, neizbježno polazi od nekih vrijednosti koje uvjetuju njegov izbor problema, njegovo preferiranje određenih hipoteza i određenih pojmovnih šema koje

1) A. W. Gouldner, *Anti-Minotaur*, p. 196.

dovodi do zanemarivanja drugih. U tom smislu Gouldner tvrdi da »ne postoji i ne može postojati sociologija koja je od vrijednosti slobodna.«²⁾

Gouldner, nadalje, upozorava da je suvremena teza o sociologiji kao znanosti slobodnoj od vrijednosti samo moderna varijanta one stare misli koja je bila prisutna već kod Averroesa — misli o postojanju dvije vrste istine: istina uma i istina vjere, koje stoje jedna pored druge ne miješajući se i zadržavajući svaka svoju osobitu valjanost. Ta teza je kod M. Webera bila u krajnjoj liniji pokušaj da se izmire dvije vladajuće tradicije u povijesti evropske misli — um i vjera. Gouldner, međutim, ukazuje da se to izmirenje već kod Webera vrši na račun uma. Weberu je, pored ostalog, bilo i do toga da sačuva samosvojnost vjere i savjesti. Gouldner odbacuje takvo razlikovanje smatrajući da ono u krajnjoj liniji »izopačuje um, prožimajući ga sadizmom, dok prepušta osjećaje da budu samodopadno uvjereni samo u sebe i lišeni svakog elementa obične humanosti.«³⁾

Gouldner sa svoje strane teži takvoj sociologiji koja će biti svjesna svoje društvene odgovornosti i svojih vlastitih vrijednosnih stajališta te se neće obavijati jednim ispraznim ritualom moralne neutralnosti. Stoga on zastupa potrebu oživljavanja kritičkog angažiranja suvremene američke sociološke misli sve do njenog svjesnog političkog angažiranja.⁴⁾

U svojoj viziji sociologije Gouldner izričito istupa protiv onog načina pristupanja društvenim pojavama koji dovodi do toga da sociološka misao ne samo prihvaća postojeće društvene institucije i obrasce kao krajnju datost, već tim institucijama i obrascima pridaje naknadno još i aureolu nečeg neizbježnog. Postojeće društvene institucije i obrasci prikazuju se tako kao nekim fatumom određeni te se isključuje unaprijed i do kraja svaka mogućnost alternativnih rješenja i svaka mogućnost izbora. »Ako sociolog nije pravi katalizator društvenih promjena«, ističe Gouldner sa svoje strane, »on ne treba ni da služi kao onaj koji legitimira naslijeđene obrasce, opravdajući ih jednom post factum sveznalošću kao proizvode »neizbježnost«.⁵⁾

Gouldnerova vizija sociologije suprotstavlja se i onom načinu mišljenja koji se ne rijetko susreće u suvremenoj sociologiji a koji društvenu zbilju promatra kao pozornicu na kojoj opstojе i djeluju samo neke bestjelesne i anonimne društvene sile. »Društvena scena«, piše Gouldner, »ponekad se tako opisuje kao da je potpuno lišena ljudi te se nenamjerno stvara utisak kao da su tu na djelu neke bestjelesne sile koje su u stanju da ostvaruju svoje ambicije nezavisno od ljudske akcije.«⁶⁾ U Gouldnerovim vlastitim sociološkim razmatranjima uvijek je jasno prisutna misao da se ipak u krajnjoj liniji uvijek radi o ljudima i samo o njima, njihovim postupcima i djelatnostima, njihovim težnjama i interesima, njihovim potrebama i ciljevima. On se stoga kritički odnosi prema svim onim sociolozima koji operiraju pojmovima društvenih sistema, institucija, organizacija itd. kao tvorbama koje imaju svoje vlastite ciljeve i težnje nezavisno od različitih interesa i težnji ljudi koji ih čine i koji su u njihovu djelatnost upleteni. Iz njegovih vlastitih analiza nikad ne isparavaju problemi razlika u društvenoj moći različitih društvenih grupa i slojeva, problemi različitih interesa različitih društvenih grupa unutar jednog društvenog sistema ili organizacije, problemi društvenih sukoba i napetosti koje iz toga proizlaze itd. U ovom sklopu zanimljivo je istaći da je Gouldner iskopao skoro iz zaborava kao ozbiljan problem sociološke misli i problem eksploatacije čovjeka po čovjeku za koji se nekako uobičajilo vjerovati da stoji ispod razine pravog dostojanstva sociološke znanosti.

2) Ibidem, p. 215.

3) Ibidem.

4) »Možda je potrebno američkim sveučilištima danas, kao i američkom društvu uopće da bude više angažiranosti u politici i više raznolikosti u političkim gledištima... Mi doista zahtijevamo rvenje ideja i porast političke ozbiljnosti i raznolikosti u kojima jedino možemo naći put da sprečimo rat.« ibidem, p. 201.

5) A. W. Gouldner, *Patterns of Industrial Bureaucracy*, p. 28.

6) Ibidem, p. 16.

Sociologiju, prema tome, Gouldner očito ne shvaća samo kao neku vrst zanimljive intelektualne igre koja se iscrpljuje u tome što izgrađuje manje ili više uspješno estetski konstruirane teorijske sisteme ili pak ostaje na tome što zadovoljava našu radoznalost pružajući nam manje ili više uvjerljiva teorijska objašnjenja nekih društvenih pojava. On, naprotiv, izričito teži takvoj sociologiji koja će se truditi oko onih krupnih društvenih problema sa kojima se suvremeni svijet suočava i koja će biti od praktičke koristi suvremenom čovjeku za svjesne djelatne zahvate u društvenu zbilju. Gouldner naglašava da, ako se sociološka teorijska misao ne smije baviti onim što treba da bude, ona ne mora i ne smije da se ograniči da ono što već jeste samo još u mislima reproducira. Pored onog što već jeste i onog što bi samo trebalo da bude postoji neopsorno još i oblast onog što nije, ali bi moglo da bude. Sociolog, po mišljenju Gouldnera, ima upravo privilegij da se bavi onim što može da bude. On treba da traži i otkriva mogućnosti zbiljskih izbora i zbiljskih alternativnih rješenja određenih društvenih problema. Te mogućnosti, razumije se, sociolog ne treba da izmišlja iz glave i konstruira iz fotelje. Gouldner je uvjeren da klice takvih mogućnosti i alternativnih rješenja postoje u onom što već jeste i da ih jedno istraživanje može i mora otkriti. Ne poričući značaj čiste teorijske discipline, Gouldner teži izgradnji jedne »primijenjene sociologije«. Pri tome on kritički ispituje neke uobičajene pretpostavke koje se tiču odnosa čisto teorijskih društvenih znanosti i primijenjenih društvenih disciplina. Za njega je veoma dvojbena stvar da su primijenjene društvene nauke samo puki izdanak iz čisto teorijskih disciplina i da se razvijaju jednostavno koristeći se čisto teorijskim disciplinama. Primijenjena sociologija — uzgred rečeno Gouldner marksističku sociološku teoriju ubraja u »primijenjenu sociologiju« — je usredotočena na pitanje predviđanja i proizvođenja kulturnih i društvenih promjena. To već pokazuje da je problematično da li svi čisto teorijski sistemi i pojmovne šeme teorijske znanosti imaju i mogu imati isti značaj za primijenjenu sociologiju. Očito je da oni teorijski sistemi kod kojih dominira problem održavanja društvene ravnoteže i društvene stabilnosti mogu malo ili ništa doprinijeti jednoj primijenjenoj sociologiji. Pledirajući za razvitak »primijenjene sociologije« Gouldner nastoji povući jasnu granicu između primijenjene sociologije koja se zasniva na modelu društvenog inženjeringa i one koja se zasniva na modelu kliničkih istraživanja. Za ovaj drugi model primijenjenih istraživanja, kojem on daje prednost, bitno je, prvo, da stvara svoje vlastite dijagnoze društvenih problema, drugo, da definiciju društvenog problema koji treba istraživati, a koju je postavio naručilac istraživanja, ne prihvaća nekritički u njenoj neposrednoj datosti i, treće, da očekuje otpore, od strane samog naručioca istraživanja. Najveći dio svojih teorijskih razmatranja Gouldner je posvetio kritičkom ispitivanju sociološkog funkcionalizma i posebno suvremene strukturalno-funkcionalne analize. U tim razmatranjima naročito mjesto zauzimaju tri temeljna problema: a) problem modela elementarnog društvenog odnosa kao osnovne jedinice teorijske analize iz koje se u krajnjoj liniji konstruira i čitav globalni društveni sistem, b) problem modela globalnog društvenog sistema, i c) problem uzajamne zavisnosti različitih dijelova društva i njihovog značaja za strukturu društva.

Gouldnerova analiza modela elementarnog društvenog odnosa usmjerena je na model koji je razvio T. Parsons. Gouldner prije svega ukazuje da je Parsons ranije društvenu akciju promatrao kao akciju određenu ciljevima, dok je pak same ciljeve praktički uvijek uzimao kao pretpostavljene i unaprijed zadate. Stoga on nije mogao postaviti i riješiti pitanje izvora samih ciljeva a društvenu akciju nije mogao opisati kao akciju koja stvara i razvija ciljeve. Kasnije Parsons razvija kao polaznu tačku svoje analize model elementarnog društvenog odnosa između Ego i Altera, koji svoje postupke orijentiraju jedan prema drugom i usklađuju ih prema očekivanjima drugoga. Tako se uspostavlja simetrija i komplementarnost uzajamnih očekivanja te očekivanja Altera postaju dužnosti za Ego, a očekivanja Ego dužnosti za Altera. Na ovakvoj simetriji i komplementarnosti dužnosti i prava koja se razvija u elementarnoj jedinici društvenih odnosa, Parsons vidi u

krajnjoj liniji osnovu i izvor društvene stabilnosti i društvene ravnoteže čitavog globalnog društvenog sistema.

Gouldner upozorava da očito nije iskustveno tačno da su prava i dužnosti učesnika u elementarnom društvenom odnosu uvijek simetrični i komplementarni. Daleko više je uobičajena situacija takvih odnosa u kojima jedan učesnik više daje nego što prima. On ističe da u Parsonsovom modelu elementarnog društvenog odnosa nema i ne može biti prostora za fenomen eksploatacije isto tako kao što taj model ne pruža mogućnost da se u njegovim okvirima definiira i situacija društvene moći. Parsonsov model, nadalje, — ukazuje Gouldner — promatra održanje ravnoteže sistema kad je ona jednom uspostavljena kao nešto neproblematskog i što ne traži intervenciju nikakvih posebnih mehanizama, već se samo po sebi stalno i iznova reproducira. Na kraju, takav model po svojoj prirodi je statički zamišljen i ne može odgovoriti na pitanje kako se uopće uspostavljaju novi društveni odnosi te upućuje u krajnjoj liniji pravcem koji društvene promjene mora promatrati prvenstveno kao posljedicu poremećenja izvorne simetrije i komplementarnosti do koje dolazi samo pod utjecajem okolnosti izvan okvira tog izvornog odnosa.

Gouldner nastoji prevladati slabosti Parsonsovog modela zamjenjujući princip simetrije i komplementarnosti očekivanja principom recipročnosti kao osnovom na kojoj se izgrađuju društveni odnosi. Ovaj princip recipročnosti koji je po mišljenju Gouldnera prešutno prisutan u nazorima mnogih značajnih teoretičara kao što su Marx, Mauss, Malinowski, Levy — Strauss, Homans itd. je univerzalan princip i izražava samo činjenicu da svaki učesnik i svaka strana u jednom društvenom odnosu ima prava i dužnosti ali pri tome ne postulira potpunu simetričnost i komplementarnost tih prava i dužnosti. Princip recipročnosti, pored toga, dovoljno je neodređen i labilan tako da dopušta različite varijacije. Tako jako postojanje visokog stupnja recipročnosti neosporno stabilizira postojeće odnose, odsustvo recipročnosti nije nemoguće i ne dovodi neposredno do raspada postojećih društvenih odnosa i postojećih društvenih obrazaca. Na kraju, ovaj princip dopušta da se u okvirima odnosa koji se na njemu zasnivaju mogu oblikovati i izraziti i situacije eksploatacije čovjeka po čovjeku i situacije neravnomjerne distribucije društvene moći.

Od naročitog značaja je kritika kojoj je Gouldner podvrgao Parsonsov model društvenog sistema. Ova njegova kritička razmatranja su od prvorazrednog značaja za svaku kritiku suvremenog funkcionalizma jer ukazuju na neke bitne nedostatke koje pojam društvenog sistema kao jedna od ključnih kategorija funkcionalizma u sebi sadrži.

Gouldnerova kritika Parsonsovog modela društvenog sistema ide u dva temeljna pravca: prvo, kritički se ispituje ono što Parsons isključuje iz svog modela društvenog sistema kao irelevantno za konstituiranje sistema i, drugo, ispituje se način na koji Parsons određuje odnos cjeline društvenog sistema i njegovih sastavnih dijelova.

Gouldner upozorava, prije svega, da Parsons svoj model društvenog sistema nastoji konstruirati neposredno na jedan *ex cathedra* način. On, zatim, ukazuje da Parsons iz svog modela društvenog sistema isključuje čitav niz veoma značajnih činilaca kao što su: prvo, elementi biološke konstitucije čovjeka i njegovog fiziološkog funkcioniranja, drugo, sve elemente fizičke i ekološke sredine u kojoj sistem opstoji i djeluje i, treće, sve materijalne tvorbe, a prije svega, oruđa i strojeve. Sve ovo je za Parsonsa očito bez svakog determinističkog značaja za konstituiranje strukture društvenog sistema. Gouldner smatra da je takav način konstruiranja sistema neopravdan. Utjecaj okolnosti fizičke i ekološke sredine na konstituciju društvenog sistema nepobitna je činjenica koja se ne smije zanemariti, posebno kad se radi o predindustrijskim društvima strukture koja — što je iskustveno utvrđeno — pokazuju značajan utjecaj djelovanja takvih okolnosti. Na sličan način ne može se zanemariti značaj materijalnih elemenata, posebno kad se radi o industrijskim društvima. Gouldner pri tome upozorava da neosporno treba uzimati u obzir takve elemente iz čitavog niza razloga: prvo, zbog toga što su to isključivo ljudske tvorbe koje se nepo-

sredno razvijaju iz društvenih interakcija; drugo, što ti elementi sami po sebi ne stoje izvan procesa društvene komunikacije već u njega ulaze i u njemu učestvuju i, treće, što omogućuju interakciju različitih dijelova društvenog sistema i uspostavljanje njihove uzajamne zavisnosti i povezanosti. Tako se očito na moderan tehnologijski aparat kojim raspolažu suvremena industrijska društva ne može gledati samo kao na sredinu u kojoj se odvijaju procesi društvene interakcije, već kao na nešto što je sastavni dio tih procesa — nešto što neposredno posreduje u procesu društvene komunikacije.

Gouldner, u daljnjoj kritičkoj analizi načina kako Parsons shvaća odnose cjeline sistema i njegovih dijelova, ističe da je Parsonsov model društvenog sistema u biti usredotočen na cjelinu sistema te organizaciju sistema promatra prvenstveno kao takav aranžman različitih dijelova društva koji osigurava prije svega integraciju dijelova u cjelinu sistema. Taj model polazi isključivo od potreba cjeline sistema te stabilnost čitavog sistema izvodi prvenstveno iz zadovoljavanja tih potreba cjeline. On implicite pretpostavlja da ni jedan užio dio društva nema neki značajniji stupanj samosvojnosti da se ne može drukčije objasniti nego iz prirode samog sistema i iz uključivanja u širi kontekst sistema. Na kraju, Parsonsov model operira pojmom uzajamne zavisnosti različitih dijelova sistema koji ne pruža mogućnost za različite stupnjeve zavisnosti različitih dijelova od cjeline sistema.

Gouldner u protustavu Parsonsovom modelu nastoji izgraditi jedan drugi model u kojem će biti pojmovnog prostora ne samo za integraciju sistema, već i za autonomiju različitih dijelova sistema i za različite stupnjeve zavisnosti različitih dijelova od cjeline sistema. U razvijanju svog modela Gouldner opravdano ide do krajnje tačke teorijske analize — odnosa pojedinca i sistema. On ističe da se socijalizirani pojedinac ne može promatrati kao da je samo gola sirovina koju sistem oblikuje bez daljnjeg i do kraja prema svojim vlastitim potrebama. On smatra, naprotiv, da se čovjek mora promatrati samo kao samosvojni dio sistema. Činjenica da je čovjek društveno biće, te da ne može postati doista ljudsko biće izvan svakog društva sama po sebi još ne znači da je kao izvorno socijalizirano biće potpuno podređeno potrebama sistema, za njega totalno vezano i lišeno svakog stupnja autonomnosti u odnosu na sistem. Očito je, međutim, da postoji izvjestan stupanj njegove samosvojnosti koja mu omogućava da se kao jedno već socijalizirano biće kreće i izvan sistema u kojem je socijalizirano i da unutar tog sistema sačuva svojevrstu autonomnost svojih potreba. Upravo plastičnost ljudske prirode i činjenica da ona uključuje i jedan sistem bioloških potreba pružaju zbiljsku mogućnost da socijalizirani pojedinac ne bude neizbježno i do kraja totalno podređen cjelini sistema.

Društvene sisteme, po mišljenju Gouldnera, treba promatrati kao sastavljene od dijelova koji raspolažu različitim stupnjem funkcionalne autonomnosti, imaju različiti stupanj zavisnosti od drugih dijelova sistema te posjeduju i niz svojih osobitih potreba koje se ne mogu neposredno svesti ni izvesti iz potreba sistema kao cjeline. Polazeći od ovog teorijskog ishodišta Gouldner ukazuje kako stabilnost sistema ne zavisi isključivo od zadovoljavanja potreba cjeline sistema već isto tako i od zadovoljenja autonomnih potreba dijelova sistema. Ona je konsekvencija ne samo tendencije kao integraciji sistema kao cjeline, već isto tako i tendencija ka održavanju funkcionalne autonomnosti različitih dijelova sistema. Čak više, sam sistem mora težiti ograničavanju svojih vlastitih težnji ka totalnoj integraciji ako doista želi da bude stabilan i da se uspije održati. Na isti način organizacija društvenog sistema pokazuje se ne samo kao konsekvencija integracije dijelova u sistem, već i kao rezultanta sukoba između centripetalnih i centrifugalnih sila koje su na djelu u društvenom sistemu. Ovakav model društvenog sistema pruža mogućnost za uključivanje fenomena društvenih sukoba u okvire društvenog sistema i za uočavanje veoma različitih konsekvencija koje ti sukobi mogu imati za strukturu i održanje samog sistema.

Treći problem, kojem Gouldner posvećuje pažnju, predstavlja klasično sporno pitanje izbora između sociologijskog monizma i sociologijskog plu-

ralizma — pitanje dileme između teorija koje insistiraju na značaju jednog faktora i onih koje naglašavaju uzajamnu povezanost i uzajamno određivanje svih dijelova društva.

Gouldner upozorava prije svega da razlike između ovih teorija nisu stvarno tako radikalne kako to može ponekad na prvi pogled izgledati. On ističe da se zapravo teorije faktora mogu promatrati kao teorije koje cjelinu društva predpostavljaju kao zadata i neproblematsku te svoju pažnju usmjeruju pretežno na otkrivanje i ocjenjivanje značaja pojedinih dijelova društva za konstituiranje strukture cjeline društva. Sistemske pak teorije uzimaju upravo cjelinu društva kao nešto što je u osnovi problematsko i što tek treba razjasniti i pitaju se prvenstveno kako se ona uspostavlja i održava. Gouldner ukazuje da u razmatranju ovih teorija vrlo često se stvari pojednostavljaju. On tako smatra da se može kazati da teško da je uopće postojala jedna takva teorija faktora koja je tvrdila da je samo jedan jedini faktor isključivi uzrok svih društvenih pojava te da je jedino takav faktor djelatan uvijek i po svim okolnostima. Takve teorije su zapravo po pravilu takav faktor de fakto shvaćale samo kao vladajući ili presudan. S druge strane, postulat da su ljudske grupe i kulture cjeline sastavljene iz uzajamno povezanih i zavisnih dijelova često se pretvarao u nazor da u društvu »sve utječe na sve« te se zaboravljalo da se pita da li sve doista utječe na sve na isti način i s istom težinom. Previdala se često veoma očevidna činjenica da postoje značajne razlike između težine determinističkog značaja različitih faktora i zanemarivala se potreba da se težina pojedinih faktora posebno ocjenjuje i važe. Gouldner ovo djelomično objašnjava uzimajući u obzir i nedovoljni stupanj razvitka istraživačkih tehnika s kojima je sociologija ranije raspolagala a koje su bile takve da nisu omogućavale uspješne zahvate uvelike mase iskustvenih podataka i simultane obrade odnosa između njih.

Gouldner hoće da prevlada jednostranost ovih teorija razvijajući jedan nov model analize. Pored ranije uobičajenog modela jednog jedinog uzroka koji je uzimao jedan faktor kao nezavisnu varijablu a sve druge kao zavisne i modela mnoštvene uzročnosti koji je operirao s mnogo nezavisnih varijabli i jednom zavisnom, Gouldner nastoji razviti model jednog stratificiranog sistema. Taj model sadrži četiri osnovne pretpostavke: 1. elementi društveno-kulturnog sistema analiziraju se kao sastavni dijelovi jednog sistema; 2. ukupna zajednična varijansa različitih sistema nije konstantna; 3. varijansa svakog pojedinog elementa u sistemu može se objasniti samo djelomično utjecajem nekog drugog elementa u istom sistemu; 4. neki elementi u sistemu su odgovorni za veći dio varijanse kod ostalih elemenata sistema, dok su drugi odgovorni samo za njen manji dio.

Ovaj model analize Gouldner je razvio i primijenio u djelu »Technology and the Moral Order« koje je napisao uz saradnju R. Petersona, nastojeći na temelju statističke analize veoma opsežnog iskustvenog materijala odgovoriti na klasično sporno pitanje o determinističkom značaju tehnologije i morala za konstituiranje društvenih struktura. Analizirajući primjenom faktorske analize iskustvene podatke iz 71. predindustrijskog društva u pogledu tri temeljne dimenzije: stupnja razvitka tehnologije, sistema srodstva i moralnog sistema, Gouldner dolazi do zanimljivog zaključka. Njegovo mu istraživanje, naime, pokazuje da je monistička teorija, koja tvrdi, da tehnologija sama po sebi određuje sve ostalo u društvu, očito pogrešna, ali rezultati koje su oni dobili ne pobijaju već su u skladu s hipotezom da je tehnologija relativno najvažniji od svih različitih faktora koji utječu na društveno-kulturni sistem onda kad se radi o predindustrijskim društvima na koje se je odnosio iskustveni materijal kojim su se oni služili.⁷⁾ Gouldner — kao što se vidi iz ovdje prevedene studije — iznosi veoma zanimljive ideje i o problemu birokratizacije. Gouldnerova istraživanja fenomena birokratizacije su teorijske i iskustvene prirode i njihovu osnovu čini nastojanje da se odgovori na nekoliko temeljnih pitanja kao što su: pitanje izvora procesa birokratizacije, pitanje onih društvenih okolnosti i uvjeta koji taj proces pojačavaju i ubrzavaju, kao i onih koji ga koče, ograničavaju i otežavaju, a prije svega

7) A. W. Gouldner, R. A. Peterson, Technology and the Moral Order, p. 57.

pitanje mogućnosti zbiljskih alternativa birokraciji i zbiljskih otpora procesu birokratizacije. Ova pitanja već sama po sebi ukazuju jasno na osnovni duh koji prožima Gouldnerov pristup problemu birokratizacije. On očito ne pristupa birokratskoj organizaciji kao nečem što je sudbinski neizbježno i što posjeduje čvrstinu i neprobojnost, već obratno kao nečem što ima svoje slabosti i nedostatke koji je čine ništa manje ranjivom od drugih oblika uprave. Pri tome Gouldneru stalno lebde pred očima demokratski zahtjevi i demokratski ideali koje on nije spreman da napusti proglašujući ih jednostavno neostvarivim i utopijskim pred tendencijom ka sve većoj birokratizaciji suvremenog društva.

Opću teorijsku osnovu od koje polaze Gouldnerova razmatranja o birokraciji i koja tim razmatranjima daje njihov osnovni sadržaj čini kritičko ispitivanje teorije birokracije M. Webera. Pri tome se ipak Gouldner veoma značajno razlikuje od Webera po tlu iz kojeg on crpi građu za svoje vlastite nazore o birokraciji. Dok je, naime, Weber neosporno svoje opće teorijske nazore o birokraciji izvodio prvenstveno iz analize birokratskih organizacija u oblasti javne uprave, Gouldner svoje nazore izvodi prvenstveno iz analize birokratskih organizacija u oblasti industrije. To već u velikoj mjeri mijenja i opće okvire njegovog pristupa fenomenu birokracije.

Gouldner formulira jedan niz značajnih argumenata u odnosu na teorijska stajališta M. Webera. Prije svega, on upozorava da je Weber promatrao birokraciju kao jednu univerzalnu i posvudašnju društvenu pojavu koja se javlja u suštinski istovetnim oblicima bez obzira na prostor i vrijeme i na radikalne razlike u društvenim strukturama u koje je upletena. Weber nastoji razjasniti opće i zajedničke crte birokratske organizacije bez obzira na sve okolnosti prostora i vremena i to neizbježno dovodi do toga da on zanemaruje: prvo, one razlike koje se javljaju između različitih birokratskih oblika i, drugo, one razlike koje postoje u načinu na koji se birokratski oblici povezuju s povijesno specifičnim društvenim strukturama. Ove razlike, međutim, očito mogu biti od izvanrednog teorijskog i praktičkog značaja.

Gouldner, nadalje, ukazuje da je za Webera birokracija takav oblik uprave koji je bez ikakve dvojbe superiorniji nad svim drugim povijesno poznatim oblicima uprave. Ona je to prije svega zbog stabilnosti koju posjeduje, predvidljivosti njenih posljedica i širokog opsega njenih operacija. Međutim, Weber pri tome birokratskoj organizaciji pristupa u osnovi kao jednoj homogenoj cjelini koja kao da ima svoje vlastite osobite ciljeve i kao da djeluje nezavisno od intervencije različitih zainteresiranih društvenih grupa koje je čine. On promatra i birokratska pravila kao da se ona formiraju i djeluju nezavisno i bez intervencije zainteresiranih društvenih grupa koje se po pravilu pored ostalog razlikuju i po stupnju društvene moći kojim one raspolažu. Weberova pažnja je po pravilu usmjerena na funkcionalne aspekte birokracije. Gouldner nasuprot tome naglašava da je »birokracija neosporno instrumenat po čovjeku stvoren i koji ljudi stvaraju u skadu sa stupnjem njihove moći u datoj situaciji.«⁸⁾ Birokratska pravila, stoga, mogu biti i po pravilu jesu na različiti način funkcionalna za različite grupe unutar organizacije. Weber se uopće ne pita za koga birokratska pravila moraju biti korisna ako birokratski autoritet mora biti djelotvoran i u terminima čijih ciljeva su birokratska pravila racionalni instrumenti. Gouldner upozorava da npr. strogost birokratskih pravila nije jedna konstantna veličina koja pogađa sve one koji čine jednu birokratsku organizaciju na istovetan način. Ta pravila su obično veoma stroga kad se primjenjuju na niže slojeve u organizaciji a daleko širokogrudnija kad se primjenjuju na više u organizaciji. Isto tako mogu se uočiti i razlike koje postoje kad se radi o predvidljivosti posljedica koju takva pravila osiguravaju. Postoje neosporno razlike u onome što i za koga birokratska pravila u jednoj organizaciji čine predvidljivim. U birokratskim industrijskim organizacijama takva pravila redovito čine predvidljivim one oblasti djelatnosti za koje je uprava najviše zainteresirana dok redovito ostavljaju nepred-

8) A. W. Gouldner, Patterns, p. 27.

vidljive one oblasti za koje su radnici u najvećoj mjeri zainteresirani, kao što je to slučaj s pitanjem napredovanja radnika po pravilu. Stoga se i događa da radnici birokratiziranu tvornicu doživljuju kao oblast proizvoljnosti i nesigurnosti bez obzira što u njoj proces birokratizacije može imati veoma širok opseg. To isto vrijedi u izvjesnoj mjeri i za formalizaciju odnosa koju birokratska pravila ostvaruju. I formalizacija odnosa po pravilu ne pogađa na istovetan način različite slojeve u organizaciji: ona po pravilu pogađa u najvećoj mjeri odnose između različitih statusa u organizaciji dok u nižim slojevima organizacije ostavlja dosta slobodnog prostora za formiranje neformalnih odnosa.

Gouldner, nadalje, ističe da za Webera demokracija u pravom smislu riječi nije predstavljala jednu zbiljsku i živu mogućnost, već da je obratno on bio čvrsto ubijeđen u njenu nedjelotvornost pred stručnom birokracijom. »Weber«, ističe Gouldner, »objašnjava njeno (tj. birokratske uprave — opaske S. V.) održanje u velikoj mjeri na isti način kako birokrata opravdava svoju upotrebu birokratskih sredstava, tj. da su to djelotvorne tehnike za postizanje nekog cilja.«⁹⁾ U istom duhu Gouldner kritički ispituje i način kako Weber klasificira autoritet. On pokazuje da u Weberovoj klasifikaciji nestaje demokratski oblik. Za Webera, naime, u najboljem slučaju autoritet dobija pristanak jer je legitiman, a nije legitiman zbog toga što je dobio pristanak. U svom iskustvenom istraživanju procesa birokratizacije u jednom američkom industrijskom poduzeću Gouldner polazi od razlikovanja dva tipa birokratije koje mu je njegova analiza Weberovih gledišta otkrila implicitno prisutna kod Webera a koje sam Weber nije uspio jasno razlikovati. Jedan od tih tipova Gouldner naziva »predstavničkom birokracijom« dok drugi naziva »birokracijom koja je usredotočena na kažnjavanje«. Ova dva tipa birokratije se razlikuju 1) prema načinu kako se utvrđuju birokratska pravila i 2) prema načinu kako se zasniva hijerarhijska birokratska struktura. U prvom slučaju radi se, na jednoj strani, o takvim birokratskim pravilima koje se utvrđuju putem dogovora i pristanka onih kojih se ta pravila tiču, a, na drugoj strani, o takvim pravilima koja se jednostavno nameću i naturaju onima na koje se odnose. U drugom slučaju radi se, na jednoj strani, o hijerarhijskoj strukturi koja se temelji na stručnosti, a, na drugoj strani, o strukturi koja se temelji na disciplini. Prvi tip, dakle, počiva na dogovorenim pravilima koja su stručno i tehnički opravdana i kojima se pristanak daje dobrovoljno, drugi na nametnutim pravilima i poslušnosti radi poslušnosti. Ova dva tipa birokratije koje utvrđuje teorijskom analizom Gouldner otkriva kao zbiljski opstojeća u poduzeću koje je istraživao. Razlika između njih nije samo teorijski zanimljiva već je i praktički značajna za one koje proces birokratizacije neposredno pogađa.

U svom istraživanju procesa birokratizacije i otpora koji se tom procesu javljaju Gouldner iznosi niz zanimljivih misli u svom spisu »Patterns of Industrial Bureaucracy« koje bi trebalo posebno razmotriti. Ovdje će se samo spomenuti da on jednom iskustvenom primjeru nastoji doći do elemenata za odgovor na pitanje o izvorima procesa birokratizacije. Njegov zaključak je da je do birokratizacije u poduzeću koje je istraživao došlo u osobitoj situaciji kad su se javili rascjepi u opstojećim društvenim odnosima. On smatra da do uvođenja birokratskih pravila dolazi onda kad ljudi u datim društvenim položajima smatraju da oni koji se nalaze u njima recipročnom odnosu ne ispunjavaju svoje obaveze koje proizlaze iz njihovih uloga. Pri tome proces birokratizacije uzima vid »predstavničke birokratije« onda kad jedna strana smatra da druga nije postupala na očekivani način uslijed nebrige ili neznanja, dok će uzeti vid »birokratije usredotočene na kažnjavanje« onda kad se vjeruje da druga strana nije na namjeran i svjestan način postupala prema ustaljenim očekivanjima.

U istom istraživanju Gouldner postavlja pitanje i o stupnju u kojem birokratska pravila uspijevaju da dovedu do čvrstih birokratskih rutina. On zaključuje da je taj stupanj uvjetovan i otporom onih koji se suprotstavljaju procesu birokratizacije. Od snage i djelotvornosti tog otpora, koji

9) Ibidem, p. 25

ima uvijek svoje zbiljske nosioce i sa svoje strane zavisi od okolnosti koje nisu ni malo izuzetne već su po pravilu često prisutne, zavisi i stvaran domot birokratizacije.

U svom drugom zanimljivom djelu iz oblasti industrijske sociologije »Willcat Strike« Gouldner istražuje neke temeljne probleme onog osobitog vida manifestiranja industrijskog sukoba koji se javlja u obliku spontanosti i neorganiziranih štrajkova radnika što izbijaju bez podrške odgovarajućih sindikalnih organizacija. Ovaj kratki prikaz nekih temeljnih nazora A. W. Gouldnera nastojao je pokazati da radovi Gouldnera po inspiraciji koja ih nosi i po zaključcima do kojih dolaze predstavljaju značajan doprinos suvremenoj sociološkoj misli. Njegovi radovi zaslužuju da im posvetimo našu pažnju jer nam oni doista imaju nešto da kažu o onim teorijskim zanimljivim i posebno društveno značajnim problemima koji su i naši vlastiti problemi.

Srdan Vrcan

Popis radova A. W. Gouldnera:

- A. W. Gouldner, Patterns of Industrial Bureaucracy, New York, 1964, pp. 282.
- A. W. Gouldner, Wildcat Strike, Yellow Springs, 1954, pp. 179.
- A. W. Gouldner, R. A. Peterson, Notes on Technology and the Moral Order, Indianapolis — New York, 1962, pp. 96.
- A. W. Gouldner, H. P. Gouldner, Modern Sociology: An Introduction to the Study of Human Interaction, New York, Burlingame, 1963, pp. 683.
- A. W. Gouldner, Some Observations on Systematic Theory, 1945—1955, U: Sociology in the United States, Paris, 1956.
- A. W. Gouldner, Reciprocity and Autonomy in Functional Theory, U: Gross, Symposium on Sociological Theory, Evanston — White Plains, 1959, pp. 241—270.
- A. W. Gouldner, The Norm of Reciprocity: A Preliminary Statement, U: American Sociological Review, 25 (1960) pp. 161—178.
- A. W. Gouldner, Cosmopolitans and Locals: Toward an Analysis of Latent Social Roles, U: Administrative Science Quarterly, 2 (1957—1958), pp. 281—480.
- A. W. Gouldner, Anti-Minotaur: The Myth of a Value-Free Sociology, U: The New Sociology, New York, 1964, pp. 197—217.
- A. W. Gouldner, On Weber's Analysis of Bureaucratic Rules, U: Reader on Bureaucracy, 1963, pp. 48—51.
- A. W. Gouldner, Organisational Analysis, U: Sociology Today, 1960, pp. 400—428.
- A. W. Gouldner, Exploration in Applied Social Science, U: A. W. Gouldner, S. M. Miller, Applied Sociology, New York, London, 1965, pp. 5—22.
- A. W. Gouldner, T. Sprehe, Sociologists Look at Themselves, U: Trans-action, 2 (1965), pp. 42—44.
- A. W. Gouldner, Enter Plato: the Origins of Western Social Theory in Ancient Greece, (sada u štampi).
- A. W. Gouldner je bio urednik zbornika Studies in Leadership a sada je glavni urednik časopisa Trans-action.

On je na čelu Odjela za sociologiju i antropologiju na Washington University u St. Loiusu.